

7. Latvijas studentu augstākās izglītības studiju finansēšana ārzemēs

Rita Kaša

Starptautiski mobilie studenti, kuru skaits pasaulē turpina pieaugt (OECD 2014b), ir kļuvuši par nozīmīgu ienākumu avotu augstskolām dažādās pasaules valstīs (Brooks, Waters 2013; Cai, Kivisto 2013; Lange 2013). Vienlaikus ar to, ka ārzemju studentu piensūms savai studiju valstij tiek mērīts naudas izteiksmē, šos studentus dažādu valstu valdības uzlūko arī kā vēlamu imigrantu kopu (Choudaha, de Witt 2014). Pētījumi liecina, ka vidēji katrs ceturtais starptautiskais students Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (turpmāk – OECD) valstīs tur paliek arī pēc studiju beigšanas (Sykes 2012). Taču, lai studijas ārvalstīs vispār būtu iespējamas, studentiem nepieciešami līdzekļi, lai segtu augstākās izglītības izmaksas. Augsta studiju maksa atgrūž ārvalstu studentus (Lange 2013). Turklāt studiju maksai jāpieskaita arī dzīvošanas izmaksas. Taču atbilstoši augstākās izglītības izmaksu dalīšanas teorijai (*higher education cost-sharing*) augstākā izglītība, neraugoties uz studiju maksas lielumu, ir uzskatāma par pieejamu, ja students spēj rast līdzekļus, lai segtu augstskolas izmaksas (Johnstone 2001). Tātad, lai gan izmaksu lielums ārzemēs var ierobežot studentu iespējas emigrēt augstākās izglītības nolūkos, studijām ārvalstu augstskolā pieejami līdzekļi šo kavēkli novērš.

Finansējuma pieejamība augstākās izglītības studijām ārvalstīs veido kontekstu arī Latvijas studentu migrācijas lēmumiem. Jautājums par to, kā Latvijas izcelsmes starptautiski mobilie studenti finansē savu izglītību ārvalstīs un kāda tam ir saistība ar viņu migrācijas lēmumiem, līdz šim nav atsevišķi pētīts. Tas šai nodaļā aplūkots LU Filozofijas un socioloģijas institūta ESF līdzfinansētā projekta «Latvijas emigrantu kopienas: nacionālā identitāte, transnacionālās attiecības un diasporas politika» ietvaros. Balstoties uz pētījumā iegūtajiem aptaujas datiem, nodaļā ir sniegts pilna laika studiju programmās ārzemēs studējošo Latvijas izcelsmes studentu demogrāfiskais raksturojums, informācija par studiju līmeņiem un valstīm, studiju finansēšanu, ārvalstīs studējošo emigrācijas pieredzi un mājup vērstās migrācijas plāniem. Papildus, pamatojoties uz daļēji strukturētām kvalitatīvajām intervijām ar divdesmit Latvijas izcelsmes ārvalstu augstskolu studentiem un absolventiem, raksturota Latvijas studentu personīgā pieredze ārvalstīs iegūtas augstākās izglītības finansēšanā.

Pētījuma teorētisko ietvaru veido augstākās izglītības izmaksu dalīšanas modelis, kas ietver augstākās izglītības izmaksu dalīšanu starp nodokļu maksātājiem jeb valdību, studentiem, viņu vecākiem jeb ģimeni, kā arī mecenātiem (Johnstone 1986). Vispirms nodaļā raksturotas teorētiskā modeļa pamatiezīmes kopumā un attiecībā uz starptautiski mobilo studentu finansēšanu, pēc tam sniegts pētījuma metodoloģijas apraksts, atspoguļojot izmantoto empirisko datu kopumu. Pētījuma rezultātu daļā ir aprakstīti aptaujas dati par valstīm, kur augstāko izglītību iegūst studenti no Latvijas, un par to, kā viņi finansē savu augstāko izglītību šajās valstīs. Aptaujas datu rezultātu daļā ietvertas arī atbildes par ārzemēs studējošo plāniem atgriezties Latvijā. Pēc kvantitatīvo pētījuma rezultātu pārskata iztirzātas personiskās ārvalstu augstākās izglītības finansēšanas pieredzes Latvijas izcelsmes studentu un absolventu vidū. Nodaļu noslēdz aptaujas un kvalitatīvo interviju datu rezultātu kopsavilkums un secinājumi par augstākās izglītības finansēšanu ārzemēs Latvijas izcelsmes studentu vidū.

Augstākās izglītības studiju finansēšanas ārvalstīs teorētiskais modelis

Augstākās izglītības pieejamība un izmaksu sasniedzamība

Pētījuma teorētisko ietvaru veido augstākās izglītības izmaksu dalīšanas teorija, kas identificē četrus augstākās izglītības finansējuma avotus (Johnstone 1986). Saskaņā ar šo teoriju augstākās izglītības izmaksas finansē valdība jeb nodokļu maksātāji, vecāki, studenti un mecenāti. Atbilstoši šim modelim augstākās izglītības izmaksu segšanai nepieciešamā summa ir relatīvi stabila un tā jāsedz no minētajiem četriem avotiem. Ja finansējums augstākajai izglītībai no viena avota samazinās, samazinājuma starpība jākompensē finansējuma pieaugumam no pārējiem trim avotiem.

Pastāv divas galvenās augstākās izglītības izmaksu kategorijas studentiem. Vienu veido ar studiju procesu saistītās izmaksas, kas ietver studiju maksu un mācību materiālu iegādei nepieciešamos līdzekļus. Otra būtiska izdevumu kategorija ir studentu dzīves izmaksas. Augstākās izglītības finanšu politikas pētnieki (Ziderman, Albrecht 1995) norāda, ka kopējās augstākās izglītības studiju izmaksas ievērojami pārsniedz studiju maksu, jo ietver arī nepieciešamību segt ikdienas dzīves izdevumus. Līdz ar to pat gadījumos, kad studiju maksa nepastāv, iespējas iegūt augstāko izglītību var būt ierobežotas tādēļ, ka nepietiek līdzekļu dzīvošanas izdevumu segšanai. Augstākās izglītības pieejamība ir atkarīga no finansējuma pieejamības visu augstākās izglītības izdevumu segšanai.

Augstākās izglītības izmaksu dalīšanas teorijas ietvaros augstākā izglītība par pieejamu (*accessible*) tiek uzskatīta tādā gadījumā, ja students spēj segt augstākās izglītības izmaksas. Tā tas ir pat tad, ja visa nauda šim mērķim ir aizņēmums. Šajā ziņā augstākās izglītības pieejamības jēdziens atšķiras no augstākās izglītības izmaksu sasniedzamības jēdziena (*affordability*). Ar augstākās izglītības izmaksu sasniedzamību saprot tos augstākās izglītības izdevumus, ko sedz studenti, viņu vecāki vai ģimenes locekļi no personīgiem līdzekļiem, bez subsīdijām no kāda cita avota (Johnstone 2001). Arī pilnībā no aizdevuma finansēta augstākā izglītība var ietvert daļu subsīdiju, piemēram, samazinātas procentu likmes veidā (Johnstone 2006). Kopumā augstākā izglītība ir pieejama, ja studentam ir pieejami līdzekļi tās izmaksu segšanai. Augstākās izglītības izmaksu sasniedzamība ir atkarīga no tā, cik liela šīs summas daļa jāsedz studentam no saviem vai ģimenes līdzekļiem. Jo lielāks ir subsīdijas apjoms un mazāka studenta un viņa ģimenes ieguldījuma daļa, jo sasniedzamākas ir augstākās izglītības izmaksas augstskolā uzņemtajam studentam.

Starptautiski mobilo studentu augstākās izglītības finansēšana

Saskaņā ar augstākās izglītības izmaksu dalīšanas teoriju augstākā izglītība studentiem, kas vēlas studēt ārvalstīs, ir pieejama, ja viņiem ir pieejami līdzekļi, lai segtu ar augstākās izglītības iegūšanu saistītās izmaksas. Tās ietver gan ar studiju procesu saistītās izmaksas, gan ikdienas dzīves izdevumus viņu studiju valstī. Atkarībā no finanšu avotu kombinācijas – personīgie vai vecāku līdzekļi, nodokļu maksātāju vai mecenātu apmaksātas studijas – atšķirīga ir starptautiskajiem studentiem pieejamās augstākās izglītības izmaksu sasniedzamība. Jo lielāka šajā izmaksu kopsummā ir stipendiju jeb subsīdiju daļa, jo sasniedzamākas jeb zemākas ir augstākās izglītības izmaksas starptautiskajiem studentiem. Aplūkojot dažādās valstīs īstenotās ārvalstu studentu

subsidēšanas pieejas, redzams, ka valdību politika samazināt studentu un viņu ģimenes finansējuma daļu augstākās izglītības izmaksu segšanā mēdz būt saistīta ar noteiktām migrācijas prasībām (Choudaha, de Witt 2014; Perna et al. 2015).

Aizvien ierastāka kļūst valstu stratēģija finansēt ārvalstu studentu studijas ar mērķi piesaistīt viņus valsts tautsaimniecībai kā augsti kvalificētus imigrantus (Choudaha, de Witt 2014). Līdz ar to starptautiski mobilo studentu subsidēšanas politika viņu ārvalstu studiju valstīs savijas gan ar migrācijas, gan ekonomikas sektoru politikām. Piemēri šādai pieejai Eiropā ir Nīderlande, Dānija un Zviedrija. No vienas puses, šīs valstis ir ieviesušas studiju maksu ārzemju studentiem no trešajām, proti, ārpus Eiropas Savienības (ES) esošajām valstīm. No otras puses, minēto trīs valstu valdības ir izveidojušas tādas stipendiju programmas, kuru nosacījumi skaidri atspoguļo mērķus piesaistīt valsts tautsaimniecībai noteikta veida talantus un dot iespējas šiem studentiem pēc absolvēšanas palikt valstī strādāt (Choudaha, de Witt 2014: 24). Tādā veidā augstākās izglītības izmaksu sasniedzamību ārvalstu studentiem uzņemošās valstis nodrošina, ietekmējot viņu migrācijas lēmumus par labu palikšanai savā studiju zemē.

Tautsaimniecības attīstības un inovācijas apsvērumi rosina arī starptautiski mobilo studentu izcelsmes valstis subsidēt savu iedzīvotāju studijas ārvalstīs, bet ar nosacījumu, ka pēc studiju beigšanas šie starptautiskie absolventi atgriezīsies savā izcelsmes valstī un vismaz noteiktu laiku strādās tās labā. Proti, šajā gadījumā augstākās izglītības mērķsubsidijas ietver nosacījumus mājup vērstas migrācijas nodrošināšanai ārvalstu augstskolu absolventu vidū. Viens šāds piemērs ir 1993. gadā nodibinātā Bolašak stipendija Kazahstānā (Perna et al. 2015). Šīs stipendijas ietvaros Kazahstānas valdība finansē augstākās izglītības iegūšanu ārzemēs savas valsts studentiem ar nosacījumu, ka pēc studiju beigšanas viņi atgriezīsies un nostrādās Kazahstānas tautsaimniecības labā vismaz piecus gadus (Centr meždunarodnih program, n.d.). Lai šo stipendiju saņemtu, stipendiātam jānodrošina nekustamā īpašuma ķīla, kas kalpo kā garantija tam, ka viņš pēc studiju beigšanas izpildīs prasības atgriezties un nostrādāt valstī valdības prasīto laiku apmaiņā pret ārvalstu studiju izdevumu segšanu. Ja nekustamā īpašuma ķīlas tirgus vērtība nesedz ārvalstu studiju izdevumus, stipendiātam papildus jānodrošina viens vai vairāki galvotāji (Kazahstānas Republikas izglītības un zinātnes ministra rīkojums nr. 413, 2013). Bolašak stipendijas nodrošinājums Kazahstānā līdzinās aizdevumam piemērotām prasībām un tādām mērķim arī kalpo. Proti, ja stipendiāts valstī neatgriežas vai arī vēlas emigrēt, pirms piecu gadu obligātās nodarbinātības termiņš beidzies, Bolašak ietvaros saņemtais valsts finansējums studijām ārvalstīs viņam ir jāatmaksā Kazahstānas valsts kasei.

Jāuzsver, ka mājup vērstas migrācijas rosināšanas sviras ir arī ārvalstu valdību rokās, kuru stipendijas uzlabo augstākās izglītības izmaksu sasniedzamību starptautiski mobilajiem studentiem. Piemēram, ASV valdības finansēto stipendiju saņēmējiem pēc studiju programmas noslēguma savā izcelsmes valstī jāpavada vismaz divi gadi, pirms viņi var pretendēt uz noteiktām darba un rezidences iespējām ASV (U.S. State Department, n.d.).

Studentu pārrobežu mobilitāte augstākās izglītības iegūšanai ES valstu vidū gan neietver prasības par noteiktu migrācijas uzvedību pēc studiju absolvēšanas, jo tas būtu pretrunā ES integrācijas mērķiem. Turklāt Eiropas Savienībā visu tās dalībvalstu pilsoņiem ir vienlīdzīgas tiesības pretendēt uz to studentu finansiālo atbalstu, ko nodrošina viņu ārvalstu studiju valsts valdība (European Commission 2011). Proti, ja attiecīgajā ES dalībvalstī tās pilsoņiem par studijām nav jāmaksā, tad studiju mak-

sas nav arī studentiem no pārējām ES dalībvalstīm un viņi studē saskaņā ar tādiem pašiem nosacījumiem kā konkrētās valsts pilsoņi. Lai gan šajā ziņā ES izcelsmes studenti atšķiras no trešo valstu studentiem, kuriem parasti ir paaugstināta studiju maksa, pēc būtības viņus tomēr var uzskatīt par starptautiski mobiliem studentiem. Tas ir tāpēc, ka ES dalībvalstu izcelsmes studenti tik un tā šķērso valstu robežas augstākās izglītības iegūšanai (Verbik, Lasanowski 2007). Viņu priekšrocība augstākās izglītības izmaksu finansēšanas aspektā ir iespēja saņemt tādu pašu finansiālo atbalstu no savas studiju valsts kā vietējiem studentiem. Vienlīdzīgas tiesības pretendēt uz nacionālo finansiālo atbalstu savā studiju valstī paplašina augstākās izglītības pieejamības un izmaksu sasniedzamības iespējas starptautiski mobiliem studentiem ES ietvaros, jo viņu studiju finansējums vairs nav atkarīgs tikai no savā izcelsmes zemē pieejamās studentu finansiālā atbalsta sistēmas. Turklāt šis augstākās izglītības studiju finansējums neatkarīgi no subsīdijas apjoma neietver ārvalstu augstskolas absolventam saistošas migrācijas prasības.

Runājot īpaši par Latviju, jāpaskaidro, ka atbalstu studijām ārvalstīs Latvijas valsts sniedz subsidēta aizdevuma veidā (Kaša 2008a; Kasa 2008, Ministru kabinets, noteikumi nr. 220, 2001). Tajā pašā laikā ne visi studenti var saņemt valsts galvoto aizdevumu studiju izmaksu segšanai ārvalstīs. To saņemt var tad, ja tiek pierādīts, ka līdzīgas studiju programmas apguves iespējas Latvijā ir ierobežotas (Ministru kabinets, noteikumi nr. 220, 2001). Gadījumos, kad līdzīgu studiju programmu Latvijā var apgūt, aizdevums var netikt piešķirts. Maksimālais valsts galvoto kredītu kopējais apmērs studijām ārvalstīs vienam studējošajam vienas studiju programmas apguvei ir 21 344 eiro, bet vairāku studiju programmu apguvei – ne vairāk kā 28 458 eiro (Ministru kabinets, noteikumi nr. 220, 2001). Kopš valsts galvotās studentu kredītēšanas sistēmas izveidošanas 2001. gadā līgumu par valsts galvoto aizdevumu studiju maksas segšanai ārvalstu augstskolā noslēguši 966 studenti, bet studējošā kredītu aizņēmēji 871 students (autore aprēķini pēc Studiju un zinātnes administrācijas publisko pārskatu datiem no 2002. līdz 2014. gadam). Lielākais skaits valsts galvoto aizdevumu studiju maksas segšanai ārvalstīs ir izsniegts 2009. un 2010. gadā, attiecīgi 127 un 126 studentiem. Savukārt lielākais skaits valsts galvoto aizdevumu studentu ikdienas izdevumu segšanai ārvalstīs tika piešķirts 2006. un 2008. gadā, attiecīgi 112 un 110 studējošajiem. Ārvalstu augstskolu absolventiem no Latvijas, kas studiju finansēšanai izmantojuši valsts galvoto aizdevumu, ir iespējams saņemt aizdevuma dzēšanu, ja viņi top nodarbināti valdības apstiprinātās sabiedriski pieprasītās profesijās. Taču nekādas īpašas prasības par atgriešanos valstī šis Latvijas valsts galvotais aizdevums studentiem neietver.

Turpmākajā daļā ir atspoguļoti pētījuma rezultāti par Latvijas studentu pieredzi, finansējot augstākās izglītības iegūšanu ārvalstīs, un to, kā šī pieredze saistās ar mājup vērstas migrācijas plāniem.

Metodoloģijas apraksts

Pētījuma dizains

Pētījums balstās uz kvantitatīvu un kvalitatīvu datu kopumiem, kas iegūti ESF finansēta Latvijas emigrantu kopienas izpētes projekta ietvaros. Kvalitatīvās daļēji strukturētās intervijas sniedz detalizētu informāciju par Latvijas studentu personisko pieredzi, finansējot studijas ārvalstīs. Pētījuma kvantitatīvais komponents, diasporas aptau-

ja, iekļauj jautājumu par augstākās izglītības finansēšanu, un atbildes uz to sasaistē ar citiem mainīgajiem sniedz priekšstatu par Latvijas iedzīvotāju studiju valstīm un ārvalstu augstākās izglītības finansēšanas līdzekļiem. Tāpat kvantitatīvie dati ļauj iegūt priekšstatu par māju pēdējās migrācijas plāniem ārzemēs studējošo Latvijas izcelsmes studentu vidū. Jāņem vērā, ka publikācijā analizētās kvalitatīvo un kvantitatīvo datu kopumu izlases nav tiešā veidā saistītas, līdz ar to tikai daļa no pētījumā intervētajiem ārvalstu augstskolu studentiem un absolventiem no Latvijas ir vienlaikus arī aptaujas respondenti.

Kvantitatīvo datu kopums

Ārzemēs dzīvojošo Latvijas emigrantu aptaujas mērķis bija iegūt pēc iespējas plašu informāciju par mūsdienu Latvijas diasporu. Jautājums par augstākās izglītības finansēšanu ārzemēs aptaujas ietvaros tika uzdots tiem respondentiem, kas anketēšanas brīdī studēja pilna laika augstākās izglītības programmās ārzemēs. Šajā nodaļā izmantotas minētās respondentu grupas atbildes. Izmantoti svērti aptaujas dati, un rezultāti ir vispārināmi uz Latvijas valstspiederīgajiem, kas studē ārzemēs.

Analizējot datus atkarībā no dzimuma, var konstatēt, ka augstāko izglītību ārvalstīs biežāk iegūst sievietes – 69%. Tas nav pārsteidzoši, jo augstākajā izglītībā kopumā Latvijā sievietes ir pārstāvētas vairāk nekā vīrieši, lai gan ir atšķirības studiju jomas ziņā (Kaša 2008b). Turklāt šī tendence raksturīga arī citām OECD valstīm (Vincent-Lancrin 2008). Pēc vecuma, 31% ārvalstīs studējošo ir tā dēvētie tradicionālās grupas studenti vecumā no 17 līdz 23 gadiem, 35% ir vecumā no 24 līdz 29 gadiem, 27% – no 29 līdz 39 gadiem, un 7% respondentu ir vismaz 40 gadus veci. Kā savu etnisko piederību 60% ārvalstīs studējošo norāda latviešu tautību, 42% krievu, bet 4% citu tautību. Jāpaskaidro, ka aptaujā respondentiem bija dota iespēja atzīmēt savu piederību vairāk nekā vienai tautībai, ņemot vērā etniski jauktu ģimeņu klātesamību. Emigrācijas ilguma ziņā vislielākā ārvalstīs studējošo respondentu daļa – 44% ārzemēs bija nodzīvojuši no trim līdz pieciem gadiem. Otra lielākā respondentu grupa, 25%, ārzemēs bija nodzīvojuši 6–10 gadus. Vairāk nekā 10 gadus ārvalstīs bija pavadījuši 20% ārzemēs studējošo respondentu. Mazākā daļa respondentu, 11%, bija tie, kas ārvalstīs pavadījuši līdz diviem gadiem ilgu laiku.

Nodaļā ietverti aprakstošie dati par valstīm, kur augstāko izglītību iegūst studenti no Latvijas, viņu studiju līmeni, plāniem par atgriešanos Latvijā un augstākās izglītības finansēšanas avotiem. Datu analīzei izmantotas šķērstabulas un Hi-kvadrāta tests SPSS programmatūrā. Kopējais datu kopas lielums ir 1005 respondenti.

Kvalitatīvo datu kopums

Lai pētījuma ietvaros iegūtu informāciju par studentu un absolventu personisko pieredzi, finansējot savu augstāko izglītību ārzemēs, un šīs pieredzes saistību ar viņu migrācijas lēmumiem, dalībai pētījumā tika uzrunāti ārvalstu augstskolu pilna laika studenti un absolventi no Latvijas. Iekļaušana izlasē pamatojās uz mērķtiecīgas atlasē un brīvprātīgas līdzdalības kritērijiem (Creswell 2014). Kopumā analīze balstīta uz intervijām ar 20 respondentiem, kuri tika rekrutēti, četros gadījumos izmantojot personiskos un paziņu kontaktus, bet pārējie sešpadsmit pētījuma dalībnieki uzrunāti, izmantojot sniega pikas metodi, kad pētījumā iekļautie dalībnieki norāda uz citiem iespējamajiem pētījuma dalībniekiem, kas atbilst pētījuma fokusam nepieciešamajam

raksturojumam (Handcock, Gile 2011). Pētījuma dalībnieki tika uzrunāti elektroniskas sarakstes veidā. Sešpadsmit intervijas notika, izmantojot *Skype*, viena bija telefonintervija, viena personiska intervija. Divi dalībnieki izvēlējās uz pētījuma jautājumiem atbildēt rakstiski, šādā veidā piekrišot atbildēt arī uz papildus jautājumiem. Intervijas tika veiktas no 2014. gada janvāra līdz 2015. gada maijam.

Turpinājumā sniegts pētījuma dalībnieku sociāli demogrāfiskais un augstākās izglītības raksturojums, iztirzājot Latvijas studentu pieredzi, finansējot augstāko izglītību ārvalstīs. Lai nodrošinātu pētījuma dalībnieku anonimitāti, visu minēto personu vārdi ir pseidonīmi.

Pētījuma rezultāti

Augstākā izglītība un tās finansējums Latvijas studentu vidū ārvalstīs

Kā rāda aptaujas rezultāti, lielākā daļa ārvalstu studentu no Latvijas – 45% apgūst bakalaura līmeņa studijas. Otra lielākā studentu grupa, 26%, mācās koledžas līmeņa programmās, kas pielīdzināmas pirmā līmeņa augstākajai izglītībai jeb ISCED 5 līmenim starptautiskajā izglītības klasifikācijā (Eurydice 2014). Maģistrantūras vai tai līdzvērtīgā līmenī studē 21% respondentu, un mazākā daļa, 9%, studē doktorantūrā. Populārākās ārvalstu studiju valstis ir Lielbritānija, kur studē trešā daļa respondentu. Nākamās populārākās valstis Latvijas izcelsmes studentu skaita ziņā ir ASV, Īrija, Vācija, Kanāda, Dānija un Krievija. Mazāks aptaujā piedalījušos skaits studē vēl citās 25 valstīs. Jānorāda, ka šie aptaujas rezultāti tendences ziņā atbilst UNESCO (2014) datiem par starptautiski mobilajiem studentiem no Latvijas.

Lielā daļā respondentu savas ārvalstu studijas finansē no vairākiem avotiem vienlaikus, lai gan vērojamas atšķirības visbiežāk izmantotā finansējuma avotos atkarībā no studiju līmeņa. Personīgos ienākumus un ietaupījumus augstākās izglītības finansēšanai ārzemēs visbiežāk izmanto koledžas līmeņa un maģistrantūras studenti. Vecāku vai radnieku finansiāls atbalsts visvairāk ir nosaukts bakalaura līmeņa studentu vidū. Doktorantūras studentiem augstākās izglītības izmaksas visbiežāk sedz viņu augstākās izglītības iestāde, otrajā vietā ierindojot personīgos ienākumus un ietaupījumus. Koledžas, bakalaura un maģistrantūras līmeņa studenti kā otru biežāko atbalstu min ārvalstu valdības finansējumu, iegūstot «bezmaksas» augstāko izglītību ārzemēs.

Aizdevumu augstākās izglītības izmaksu segšanai izmanto salīdzinoši neliela daļa ārvalstīs studējošo. Turklāt daudz biežāk tiek izmantots ārvalstu valdību, nevis Latvijas valdības galvotais aizdevums. Visvairāk uz ārvalstu valdību aizdevumu paļaujas bakalaura līmenī studējošie. Savukārt Latvijas valsts galvotā aizdevuma studijām izmantošanu vairāk min respondenti, kas iegūst maģistra vai doktora grādu. Tā kā Latvijas valsts aizdevums ārvalstu studijām nav vispārēji pieejams un valsts nepiešķir stipendijas ārvalstu studiju izmaksu segšanai, nav pārsteigums, ka ārzemju valdību jeb nodokļu maksātāju ieguldījums Latvijas studentu augstākās izglītības finansēšanā ārvalstīs ievērojami pārsniedz Latvijas valsts ieguldījumu.

Personīgie ietaupījumi un ienākumi ir būtisks augstākās izglītības finansējuma avots visās ārvalstu studiju zemēs. Savukārt mecenātu stipendijas raksturīgas tikai tādām augstas studiju maksas valstīm kā ASV un Kanāda, kur mecenātismam augstākajā izglītībā ir spēcīgas tradīcijas.

Kopumā jāsecina, ka studenti no Latvijas pārsvarā augstāko izglītību izvēlas iegūt

anglosakšu valstīs, tātad angļu valodā. Izglītības finansēšanai studenti paļaujas vispirms uz ārvalstu valdību nodrošināto atbalstu, kam seko personīgie un ģimenes līdzekļi. Latvijas valsts finansējums valsts galvoto aizdevumu veidā tiek izmantots reti.

Emigrācijas mērķi un plāni par atgriešanos Latvijā ārvalstu studentu vidū

Dati liecina par pieaugošu starptautiski mobilo studentu plūsmu no Latvijas, taču līdz šim maz ir pētīts jautājums par ārvalstīs izglītoto absolventu atgriešanos Latvijā. Lai gūtu priekšstatu par mājup vērstās migrācijas plāniem ārvalstu augstskolu studentu vidū, šajā pētījumā tika uzdots jautājumu par plāniem atgriezties uz pastāvīgu dzīvi Latvijā nākamā pusgada vai piecu gadu laikā. Respondentu atbildes liecina, ka vairums, 57%, neplāno atgriezties dzīvot Latvijā līdz 2019. gada vidum. Plāni par atgriešanos ir vairāk raksturīgi respondentiem, kas uz ārzemēm devušies ar galveno mērķi iegūt izglītību un kuru augstākās izglītības finansēšanas avotiem ir saistība ar Latviju.

Lielākā daļa ārvalstu augstskolās studējošo no Latvijas ir izceļojuši laika posmā, sākot ar 2009. gadu. Šajā laika posmā 83% devušies uz ārzemēm ar galveno mērķi iegūt izglītību, kas ir piecas reizes vairāk nekā laika posmā no 1991. līdz 2009. gadam. Šī tendence sasaucas ar pieaugošo augstākās izglītības jomas internacionalizāciju un globalizāciju pasaulē, kad aizvien lielāka daļa studentu izvēlas un spēj augstāko izglītību iegūt aiz savas valsts robežām (Choudaha, Chang 2012; Kaša, Ait Si Mhamed 2013; Manolo 2015). Ceturtā daļa no visiem ārzemēs studējošajiem sākotnēji emigrēja darba nolūkos. Apmēram desmit procenti izbrauca uz ārzemēm, lai apvienotos ar ģimeni vai tādu nodibinātu, un vēl tikpat daudz citu mērķu dēļ.

Aptaujas datu analīze rāda, ka pastāv saistība starp ārvalstīs iegūstamās augstākās izglītības līmeni un izceļošanas mērķi. Jo augstāks ir ārvalstīs iegūstamās izglītības līmenis, jo lielāka studentu proporcija izceļojusi tieši ar mērķi iegūt izglītību. Doktorantūras studentu vidū ar primāro mērķi studēt izceļoja 74%, maģistrantūras studentu vidū 66%, bet bakalaura līmeņa studentu vidū 57% respondentu. Tikai trešā daļa koledžas studentu emigrēja ar mērķi iegūt izglītību ārzemēs. Galvenais izbraukšanas nolūks šiem studentiem ārzemēs bija nodarbinātība. Šīs grupas studenti ir arī vispārliciecinātākie par savu palikšanu ārzemēs vēl pēc 2019. gada, 43% paužot šādu apņēmību. Hi-kvadrāta tests rāda statistiski nozīmīgu atšķirību plānos par atgriešanos uz pastāvīgu dzīvi Latvijā tuvāko piecu gadu laikā pēc izceļošanas mērķa, $X^2(12, n = 973) = 99,27, p < ,001$. Vispārliciecinātākie par atgriešanos ir tie, kas devušies uz ārzemēm ar primāro mērķi iegūt izglītību.

Augstākās izglītības finansējuma avotu datu analīze neliecina par tiešu saistību starp ārvalstu augstskolas finansējuma veidu un mājup vērstās migrācijas plāniem tuvāko piecu gadu laikā. Vērtējot plānus par atgriešanos uz pastāvīgu dzīvi Latvijā šajā termiņā, neatkarīgi no ārzemju augstākās izglītības finansēšanas avota, dominē noraidošā atbilde. Tomēr interesanti ir tas, ka to respondentu vidū, kas ārvalstu augstskolas finansēšanai ir izmantojuši Latvijas valsts galvoto aizdevumu, trešā daļa ir pārliecināta vai gandrīz pārliecināta par atgriešanos Latvijā minētajā laika posmā. Gatavību atgriezties Latvijā tuvāko piecu gadu laikā pauž arī ceturtā daļa respondentu, kas augstāko izglītību ārvalstīs finansējuši ar vecāku vai ģimenes locekļu atbalstu. Šie aptaujas rezultāti ļauj formulēt hipotēzi, ka situācijās, kad augstākās izglītības finansēšanas avots ir tieši saistīts ar Latviju, biežāk tiek apsvērta iespēja atgriezties uz pastāvīgu dzīvi Latvijā.

Latvijas izcelsmes studentu personīgā pieredze, finansējot augstākās izglītības izmaksas ārzemēs

Studentu finansiālā atbalsta sistēma ārzemēs un ģimenē pieejamie līdzekļi balsta Latvijas studentu lēmumus par studijām ārvalstīs. Latvijas valsts finansējums studijām valdības galvotā aizdevuma veidā kļūst nozīmīgs tad, kad nav pieejami vajadzīgie līdzekļi augstākās izglītības izmaksu segšanai no citiem avotiem. Augstākās izglītības finansēšana starptautiski mobilo Latvijas studentu vidū, raksturojot to pētījuma dalībnieces Lailas vārdiem, atgādina bumbiņu žonglēšanu, kas ir vairāk vai mazāk intensīva atkarībā no katra studenta personiskās situācijas. Viens no augstākās izglītības izmaksu «žonglēšanas» elementiem ir sedzamā studiju maksa, bet otrs – dzīves izdevumu apmaksa. Vienkāršāka situācija ir tiem, kam ir savlaicīga pārliecība par studiju izmaksu segšanai pieejamajiem līdzekļiem un kas drošāk var paļauties uz ģimenes finansiālu atbalstu. Šis novērojums attiecas uz Latvijas studentiem gan «studentiem draudzīgas» studiju maksas valstīs, kā par savām studijām Beļģijā saka Liene, gan valstīs, kur studiju maksa ir visai iespaidīga, gan arī tur, kur tās nav.

Latvijas studentu pieredze Lielbritānijā

Augstākās izglītības izmaksas Lielbritānijā ir vienas no lielākajām Eiropā. Finansējuma pieejamību studiju maksas segšanai studentiem no Eiropas nodrošina Lielbritānijas valdības aizdevums, kura atmaksa saistīta ar absolventa ienākumu līmeni pēc studiju beigšanas. Augstākās izglītības iegūšanas izmaksas Lielbritānijā, studējot Anglijā un Velsā, veido vairākus desmitus tūkstošus eiro. Mazāks kopējais augstākās izglītības izdevumu apjoms starptautiski mobiliem studentiem no Eiropas bakalaura līmeņa studiju programmās ir Ziemeļīrijā, kur studiju maksa ir zemāka, un Skotijā, kur par studijām nav jāmaksā (Eurydice 2015; The Complete University Guide, n.d.). Tomēr dzīvošanas izmaksas tik un tā veido būtisku augstākās izglītības izdevumu daļu. Aizdevums un stipendijas ikdienas izdevumu segšanai, ko britu valdība piešķir savas valsts studentiem, pārējo ES valstu studentiem nav pieejami (Government UK, n.d.).

Juris un Edvīns uz Lielbritāniju devās studēt uzreiz pēc vidusskolas absolvēšanas Latvijā, plānojot segt augstākās izglītības izmaksas no ģimenes rocības un Lielbritānijas valdības nodrošinātā aizdevuma, kas pieejams visiem ES valstu studentiem. Juris, studējot vienā no prestižās Rasela grupas (*Russell Group*), kas apvieno 24 vadošās britu augstskolas, universitātēm, studiju maksas segšanai pieejamo aizdevumu izmantoja tikai pirmajā bakalaura studiju gadā, jo «nebija skaidrs, cik stabils būs šis ģimenes atbalsts. Es veicu iekrājumus. Ģimene arī veica iekrājumus, lai gluži vienkārši varētu nodrošināt, ja nu pēkšņi sāktu aprūkties līdzekļi, tad es neesmu iztērējis visu pirmajā gadā, gan maksājot par dzīvi, gan maksājot par studijām. Otrajā un trešajā [studiju] gadā situācija nostabilizējās.» Jurim pieejamais ģimenes atbalsts bija pietiekams gan studiju maksas, gan dzīves izdevumu segšanai. Savukārt Edvīns, kurš studēja citā Rasela grupas universitātē, pirmo studiju maksājumu veica no ģimenes līdzekļiem, pārējās studiju izmaksas sedzot no Lielbritānijas valdības aizdevuma. Par britu valdības studiju kredītu viņš saka: «Kad es uzzināju par to iespēju [saņemt studiju kredītu], Anglijā nav vērts nevienu citu [finansējuma veidu] apsvērt. Tā ir ideāla sistēma.» Dzīvošanas izdevumus visu studiju laiku Edvīnam, tāpat kā Jurim, segt palīdzēja ģimenes finansējums. Ne Juris, ne Edvīns Latvijas valdības galvotā studiju aizdevuma izmantošanu nemaz neapsvēra.

Pretēja ir Modra situācija, kurš Lielbritānijā ieguva bakalaura grādu ekonomikā. Kad viņš uzzināja, ka ir uzņemts prestižā augstskolā Anglijas dienvidaustrumu reģionā, jautājums par augstākās izglītības izmaksu segšanu aktualizējās īpaši. Modris atminas: «Latvijā man bija nulle atbalsts no ģimenes, jo nebija tādas situācijas, ka mani varēja atbalstīt. Tātad viss [augstākās izglītības] finansējums man bija jāiegūst caur kredītiem.» Modris savu ārvalstu studiju finansēšanai apvienoja britu valdības un Latvijas valdības aizdevumus. No britu valdības viņš aizņēmas 9000 mārciņu (12 569 eiro) trīs gadu studiju maksas segšanai, bet, lai segtu dzīvošanas izmaksas visam studiju laikam, Modris aizņēmas Latvijas valsts galvotu studējošā kredītu 15 000 latu (21 337 eiro) apjomā.

Modrim studiju laikā Lielbritānijā neizdevās iegūt stipendijas, kas konkursa kārtībā tiek piešķirtas arī ES studentiem un kas palīdzētu apmaksāt dzīves izdevumus. Taču šādā veidā, saņemot 4000 mārciņu (5690 eiro) lielu mecenātu stipendiju Lielbritānijā, daļu savu doktorantūras studiju izmaksu sedza Renāte. Visi pārējie Lielbritānijā augstāko izglītību ieguvušie vai studējošie pētījuma dalībnieki paļāvās uz ģimeni, saviem ienākumiem vai vēl citu finansējuma avotu.

Kopumā jāsecina, ka augstākā izglītība Latvijas studentiem Lielbritānijā, par spīti augstajai studiju maksai, ir pieejama, pateicoties ES studentiem piešķirtajam britu valdības aizdevumam. Otru augstākās izglītības izmaksu daļu – ikdienas dzīves izdevumus – gan britu valdība nepalīdz segt studentiem no citām ES valstīm Lielbritānijā esošās studentu finansiālā atbalsta sistēmas ietvaros. Tieši nespēja atrast finanses, kas segtu ikdienas izdevumus, studentiem no Latvijas var kļūt par šķērslī izglītības pieejamībai Lielbritānijā. Ja nepieciešamais finansējums no citiem avotiem nav pieejams, Latvijas valsts galvotais aizdevums studentiem augstskolas izdevumu segšanai ārvalstīs ļauj šo šķērslī pārvarēt un augstāko izglītību Lielbritānijā tomēr iegūt. Tajā pašā laikā Latvijas valsts aizdevums studentiem ārzemēs arī nav vispārēji pieejams. Kā jau minēts iepriekš, saņemot valsts galvoto aizdevumu studijām ārvalstīs var tikai tajā gadījumā, ja tiek pierādīts, ka līdzīgas studiju programmas apguves iespējas Latvijā ir ierobežotas. Tas nozīmē, ka tiem Latvijas studentiem, kas nevar paļauties uz drošu valdības finansējumam alternatīvu avotu, tādu kā personīgie ietaupījumi, ģimenes vai mecenātu līdzekļi, augstākās izglītības pieejamība Lielbritānijā var būt patiesi sarežģīta vai pat neiespējama.

Latvijas studentu pieredze Nīderlandē

Eiropas valstu kontekstā augstākās izglītības studiju maksa Nīderlandē ir relatīvi augsta, tomēr ievērojami zemāka nekā Lielbritānijā (Eurydice 2015). Pētījuma dalībnieku vidū šim apstāklim, lemjot par labu studijām Nīderlandē, bija svarīga loma. Izvēli par labu Nīderlandei vērsa arī tās konkurētspēja angļu valodā piedāvātās augstākās izglītības telpā Eiropā. Visi pētījuma dalībnieki, kas augstāko izglītību ieguvuši Nīderlandē, tur studēja angļu valodā.

Evelīna, kas pēdējo vidusskolas gadu Rīgā mācījās starptautiskā programmā angļu valodā un vēlējās turpināt studijas angļiski ārzemēs, saka: «Anglija man likās mazlietīn par dārgu.» Lēmumu par labu Nīderlandei ietekmēja gan izvēlētais augstskolas atpazīstamība, gan arī fakts, ka «Holandē ir iespējams dabūt stipendiju, ja tu strādā astoņas stundas nedēļā». Ierodoties Nīderlandē studēt ekonomiku, izrādījās, ka «darbu nebija īpaši viegli atrast», un augstākās izglītības izmaksas pirmajā studiju gadā pilnībā sedza Evelīnas vecāki. Taču pirmā kursa beigās Evelīnai ar draudzenes palīdzību izdevās

iekārtoties daļējas slodzes darbā viesnīcā – «un kopš tā brīža es par visu maksāju pati, izņemot to, ka vecāki maksāja par studijām un par manām biļetēm uz Latviju».

Nīderlandes valdības stipendiju, ko Evelīna saņēma bakalaura studiju laikā, veidoja divi komponenti. Viens komponents 250 eiro apjomā bija pamata stipendija, ko piešķir ES studentiem, kas strādā noteiktu stundu skaitu un maksā nodokļus. Otrs komponents bija vēl 250 eiro papildus stipendija, ko Evelīnai piešķīra, jo viņas vecāku ienākumi bija zemāki par noteiktu sliekšni Nīderlandē. Proti, tā bija ar studenta ģimenes ienākumu līmeni saistīta stipendijas daļa. Vēl papildu atbalsts, ko Evelīna saņēma, bija bezmaksas sabiedriskā transporta biļete studentiem. 500 eiro stipendija un papildus ienākumi no daļējā laika darba Evelīnai ļāva segt savus ikmēneša dzīves izdevumus studiju laikā Nīderlandē.

Šo pašu stipendiju saņēma arī Madara, kas pētījuma laikā studēja maģistrantūrā konservatorijā Amsterdamā. Taču gan Madaras, gan Evelīnas pieredze liecina, ka informācija par Nīderlandes valdības stipendijas prasībām studentiem no citām ES valstīm nav viegli pieejama. Evelīna stāsta, ka viņa par šo stipendiju uzzināja no citiem starptautiskajiem studentiem, jau studējot Nīderlandē. Papildus grūtības sagādāja arī tas, ka visi stipendijas pieteikumam iesniedzamie dokumenti ir holandiešu valodā. «Un attiecīgi tu kā pirmā gada students, kad tev no holandiešu valodas nav ne čiku ne grabu, tad ir tā, kā ir, bet nu man tā draudzene [no Anglijas] ļoti palīdzēja,» atzīst Evelīna. Savukārt Madara, lai gan par stipendijas iespēju uzzināja, vēl esot Latvijā, nevarēja saņemt precīzu informāciju par Nīderlandes valdības stipendijas prasībām.

Iespēja saņemt valdības stipendiju Nīderlandē studentiem no citām ES valstīm būtiski uzlabo augstākās izglītības pieejamību un izmaksu sasniedzamību, jo, kā liecina Evelīnas un Madaras pieredze, šī stipendija un ar to saistītie personiskie ienākumi ļauj segt arī dzīvošanas izdevumus. Taču ne visi starptautiskie studenti var pretendēt uz stipendiju, jo tās noteikumi prasa, lai students strādātu noteiktu stundu skaitu nedēļā un būtu reģistrēts kā nodokļu maksātājs. Inga, kas Nīderlandē ieguvusi maģistra grādu kultūras ekonomikā, par stipendijas iespēju zināja, bet nevarēja to izmantot sava darba grafika dēļ, jo «tas darbs [bija] tāds plūstošs, kad tu nevari īsti tās stundas salasīt. Līdz ar to es līdz tai stipendijai netiku.» Savukārt Lailai nebija iespējams savas intensīvās studijas apvienot pat ar daļēja laika darbu. Tāpēc viņa ikdienas izdevumu segšanai izmantoja Nīderlandes valdības aizdevumu studentiem. No Latvijas valsts galvotā kredīta sistēmas viņa aizņēmas 1800 eiro maģistrantūras studiju maksas segšanai komunikāciju un mārketinga jomā.

Andris, kurš diplomu par vidējo izglītību ieguva Kanādā vecāku starptautiskās nodarbinātības dēļ, par labu biznesa studijām Nīderlandē izšķīrās galvenokārt tāpēc, ka šajā valstī augstāko izglītību viņš varētu iegūt, neuzņemoties kredītsaistības. Ģimene varētu segt visus augstākās izglītības izdevumus, kas nebūtu bijis iespējams, studējot augstskolā Kanādā. Tā, ar vecāku palīdzību un piestrādājot, Andrim izdevās apmaksāt gan bakalaura, gan maģistra grāda iegūšanu Roterdamā.

Vērtējot Latvijas studentu pieredzi, jāsecina, ka, par spīti sasniedzamākām augstākās izglītības izmaksām nekā, piemēram, Lielbritānijā, starptautiski mobilie studenti Nīderlandē tomēr nevar visos gadījumos izglītību iegūt bez kredītsaistībām vai vecāku finansiāla atbalsta. Lai gan Nīderlandes valdības stipendija sniedz būtisku atspaidu, samazinot no studenta kabatas apmaksājamo izdevumu summu, tā nav pietiekama visu augstākās izglītības izdevumu segšanai. Turklāt nākamajām studentu paaudzēm Nīderlandē vairs nebūs pieejama pamata stipendija, bet tikai no ģimenes ienākumiem

atkarīgais finansiālais valsts atbalsts (Eurydice 2015: 29). Ņemot vērā iepriekš minēto, augstskolas studiju maksu un dzīvošanas izdevumus Nīderlandē ārvalstu studentiem jāvērtē, paturot prātā iespēju, ka visu šo summu var nākties samaksāt no saviem līdzekļiem vai aizdevuma.

Latvijas studentu pieredze ASV, Beļģijā, Francijā, Polijā, Vācijā un Zviedrijā

Finansiālā atbalsta dāsnums starptautiski mobilajiem studentiem ir atkarīgs no tā finansējuma avota. Lai gan daudzās valstīs Eiropā pilna laika studentiem par studijām nav jāmaksā, ne vienmēr ir pieejams adekvāts no sabiedriskiem līdzekļiem nodrošināts finansiāls atbalsts dzīvošanas izdevumu segšanai. Ārvalstu studentiem pieejamais finansējums studiju valstī parasti ir apjomīgāks un sedz visas augstākās izglītības izmaksas, ja tas ir saņemts īpašas stipendiju programmas ietvaros.

Tieši ar ārvalsts augstākās izglītības iestāžu un valdības stipendiju palīdzību bakalaura un maģistra grāda iegūšanu ASV ir izdevies finansēt Kārlim. Augstākās izglītības izmaksas ASV, salīdzinot ar Eiropu, ir ļoti augstas. Taču, izmantojot stipendiju finansējumu, šīs izmaksas studentam ir sasniedzamākas nekā tas būtu, studējot angļu valodā Eiropā. Kārlis stāsta: «Man finansējums tiešām bija noteicošais. Es sāku interesēties par [studiju] finansējumu [Anglijā], un man Britu padomē teica tā, ka, ja arī mācību maksa Anglijā ir zemāka [nekā ASV], viņi nedod nekādu atbalstu dzīvošanas izmaksām. Nu tas [dzīvošanas izmaksas Anglijā manai] ģimenei vispār nebija pa kabatai, un tad es sāku interesēties par [studijām] ASV. » Kārlis iestāšanās dokumentus iesniedza piecām augstskolām: «Sanāca tā, ka... uzņēma mani četrās [augstskolās] ar pilnu stipendiju.» Pilna augstskolas stipendija ASV Kārlim četru gadu garumā sedza gan ikgadēju 35 000 dolāru (30 701 eiro) studiju maksu bakalaura programmā, gan apmēram 10 000 dolāru (8772 eiro) lielas dzīvošanas izmaksas gadā. Līdzīgi kā bakalaura studijās, arī maģistrantūru ASV Kārlim izdevās segt, saņemot augstskolas stipendiju un dzīvošanas izdevumiem ASV valdības stipendiju. Vienīgais nosacījums, kas Kārlim būs jāizpilda pēc studiju beigšanas, būs atbilstoši ASV valdības stipendijas piešķiršanas noteikumiem izteiktā prasība vismaz divus gadus pēc studiju beigšanas atgriezties un strādāt Latvijā.

Līdzīgu prasību stipendiātiem neuzliek Vācijas valdības stipendija DAAD starptautiskas akadēmiskas apmaiņas atbalstīšanai. Šo stipendiju maģistra grāda iegūšanai universitātē Frankfurtē izmantoja Daniels. Vācijā par studijām augstskolās nav jāmaksā, un stipendiju Daniels pilnībā izmantoja dzīves izdevumu segšanai. Viņš arī atzīst, ka šī stipendija bija izšķiroša viņa lēmumam studēt Vācijā. Lēmums pieteikties Vācijas valdības stipendijai bija saistīts ar Daniela vācu valodas zināšanām, lai gan maģistrantūrā finanses Daniels studēja programmā angļu valodā.

Savas studiju valsts nacionālās valodas zināšanas ietekmēja arī Viktora, Jēkaba un Anastasijas izvēli studēt attiecīgi Vācijā, Francijā un Polijā. Vienlīdz svarīgi apsvērumi bija sasniedzamas studiju izmaksas un dzīvošanai pieejams finansējums. Tikpat noteicošs bija izglītības kvalitātes kritērijs. Izņemot Vāciju, Viktoram sākot studijas, nevienā no minētajām trim valstīm studiju maksas nebija.

Viktors par savu izvēli saka: «Es gribēju šos divus faktoros apvienot – studēt ārzemēs, Vācijā un mācīties kuģniecību. Vācijā ir plašas iespējas šajā nozarē... Arī faktors bija tāds, ka Vācijā ir diezgan izdevīgi mācīties no studiju finansēšanas viedokļa... studenti maksā tikai par administratīvām izmaksām. Tur sanāk vidēji 150 līdz 200 eiro

semestrī... un no tā [ka nav studiju maksas, izglītības] kvalitāte nekrītas, jo universitātes saņem dāsnus līdzekļus no valsts kases.»

Pirmos divus gadus daļu no studiju un dzīvošanas izmaksām Viktoram palīdzēja segt vecāki, bet daļu viņš apmaksāja no saviem ienākumiem studiju laikā, piestrādājot dažādos darbos universitātē, un arī no prakses laikā Nīderlandē saņemtajiem ienākumiem. Runājot par dzīvošanas izmaksām savā studiju reģionā Vācijā, Viktors rēķina, ka kopējie izdevumi par mājokli un iztikšanu ir apmēram 300 eiro mēnesī, «kas ir diezgan izdevīgi, salīdzinot ar Rīgu».

Daudz augstākas dzīves izdevumu segšanas izmaksas ir Jēkabam, kurš studē muzikoloģiju vienā no lielākajām pilsētām Francijā. Kā jau minēts, Francijā studiju maksas nav, bet ir ikgadēja reģistrācijas maksa, kas Jēkaba gadījumā sasniegtu 400 eiro. Taču viņam šis maksājums nav jāveic, jo viņš saņem tā saukto sociālo ikmēneša stipendiju 500 eiro apjomā, kuru piešķir, balstoties uz studenta vecāku ienākumu izvērtējumu. Jēkabs rēķina, ka, dalot dzīvokļa īres maksu kopā ar draugiem, kopējie ikmēneša dzīvošanas izdevumi viņam veido apmēram 700 eiro mēnesī. Vēl Jēkabam ir piešķirta mājokļa apmaksas subsīdija, jo viņš, būdams students, strādā. Intervijas norises laikā Jēkabs strādāja daļēja laika darbu savas studiju pilsētas operas namā un vairākas stundas nedēļā pasniedza angļu valodu universitātē. Savu dzīves izdevumu segšanai pieejamos līdzekļus, kuros ietilpst arī apmēram 100 eiro liela vecāku palīdzība mēnesī, Jēkabs vērtē kā labus. Tie viņam ļauj atmaksāt arī gandrīz 6000 eiro lielo valsts galvoto aizdevumu par bakalaura studiju maksas segšanu Latvijā.

Pusslodzes darbs studiju laikā ir daļa no Margaritas maģistrantūras studiju izdevumu finansēšanas pieredzes Zviedrijā. Margarita savus ikmēneša izdevumus studiju laikā lēš 500 eiro apjomā. Studiju izdevumiem ārvalstīs viņa bija iekrājusi, strādājot pēc bakalaura grāda iegūšanas Latvijā. Šie iekrājumi, studiju laikā iegūtās ārvalstu mecenātu stipendijas un mazākā mērā vecāku finansiāls atbalsts ļāva Margaritai augstāko izglītību Zviedrijā iegūt bez kredītsaistībām.

Lai arī par studijām nav jāmaksā, Anastasijai taupīgi jādzīvo Polijā, kur viņa iegūst maģistra grādu slovaču filoloģijā. Ikmēneša dzīvošanas izdevumus, dzīvojot kopmītnē un lieki netērējoties, Anastasija rēķina 200 eiro apjomā. Šo summu palīdz segt vecāki un pašas ietaupījumi. Stipendiju viņa nesaņem. Intervijas laikā Anastasija meklēja darbu, lai rastu papildus ienākumus. Viņas mērķis bija atrast iespēju pelnīt, darot savai studiju jomai atbilstošu darbu.

Piepelnoties nelielos darbiņos un ļaujoties uz saviem iekrājumiem, ikdienas tēriņus maģistrantūras laikā Beļģijā sedza Liene. Arī «studentiem draudzīgo» 1200 eiro studiju maksu par maģistra grāda iegūšanu komunikāciju zinātnē, studējot angļiski, Liene sedza no saviem darba ietaupījumiem Latvijā. Dzīvošanas izmaksas Beļģijā Lienei nebija par nastu, jo viņa varēja apmesties pie tobrīd darba norikojumā šajā valstī esošā viena no vecākiem. Apmaksāta dzīvesvieta un zema studiju maksa, ko pati var samaksāt, arī noteica Lienes lēmumu studēt Beļģijā.

Latvijas studentu pieredze, finansējot augstākās izglītības iegūšanu dažādās valstīs, liecina par nepieciešamību visbiežāk kombinēt dažādus finansējuma avotus, lai segtu visus augstākās izglītības izdevumus. Augstākās izglītības izmaksu sasniedzamība, kad studentam un viņa ģimenei par augstskolu jāmaksā mazāk, ir labāka valstīs bez studiju maksas. Tajā pašā laikā studiju maksas neesamība nenodrošina visa nepieciešamā finansējuma pieejamību, lai segtu kopējās izmaksas. Dzīvošanas izdevumi ārzemēs ir samaksājami tikai tad, ja students spēj strādāt, paļauties uz vecāku atbalstu vai sti-

pendiju. Aizņēmums nevienā šo pētījuma dalībnieku gadījumā netika vērtēts kā reāla alternatīva ārzemju augstskolas izmaksu segšanai.

Secinājumi par augstākās izglītības finansēšanu ārzemēs Latvijas studentu vidū

Latvijas studenti ir iekļāvušies globālajā studentu plūsmā, kas šķērso valstu robežas ar mērķi iegūt augstāko izglītību un nesteidzas atgriezties savā izcelsmes zemē. Studenti no Latvijas studē vairāk nekā 30 dažādās valstīs. Studiju galamērķu izvēles daudzveidību iespējamāku padara studiju programmu piedāvājums angļu valodā arī valstīs ar citu nacionālo valodu. Latvijas studenti Nīderlandē, Vācijā, Beļģijā, Zviedrijā un citās valstīs izmanto šīs iespējas. Mazākai studentu daļai svešvalodu zināšanas rosina ārvalstīs studēt arī citā valodā.

Augstākās izglītības pieejamība ārzemēs Latvijas studentiem ir atkarīga no viņu iespējām rast finansējumu, lai segtu visus augstākās izglītības izdevumus ārvalstīs. Tas ietver gan studiju maksu, gan ikdienas izdevumus. Atbilstoši augstākās izglītības izmaksu dalīšanas teorijai (Johnstone 1986) ir četri iespējamie finansējuma avoti: pats studējošais, viņa vecāki jeb ģimene, valdība jeb nodokļu maksātāji un mecenāti. Tas, cik lielu augstākās izglītības izmaksu daļu katra no minētajām četrām pusēm sedz, ir atkarīgs no ārvalstu studentu finansiālā atbalsta sistēmas un studiju maksas prasībām.

Ši pētījuma dati liecina, ka visbiežāk augstākās izglītības pieejamību Latvijas studentiem ārzemēs nodrošina vairāku finansējuma avotu kombinācija. Personīgie līdzekļi ir visbiežāk nosauktais augstākās izglītības finansēšanas avots Latvijas studentiem ārzemēs. Taču, apkopojot datus par ārvalstu valdību izsniegtiem subsidētiem studējošo aizdevumiem, stipendijām un bezmaksas izglītību ārzemēs, redzams, ka vislielāko artavu augstākās izglītības pieejamībai ārvalstīs Latvijas studentiem sniedz viņu studiju valstu valdības jeb nodokļu maksātāji. Latvijas valsts jeb nodokļu maksātāji arī galvota aizdevuma veidā iegulda Latvijas studentu augstākās izglītības pieejamības nodrošināšanā ārzemēs. Lai gan Latvijas valsts galvotais aizdevums studijām ārzemēs nav vispārēji pieejams finansējuma avots, jo lēmumā par aizdevuma piešķiršanu tiek vērtētas studenta iespējas apgūt līdzīgu studiju programmu Latvijā, tas tomēr nodrošina atbalstu augstākās izglītības iegūšanai ārvalstīs vismaz daļai Latvijas studentu, kam citi līdzekļi nav pieejami. Tajā pašā laikā pētījuma dati liecina, ka studenti no Latvijas valsts galvoto aizdevumu neapsver kā primāro risinājumu augstskolas finansēšanai ārvalstīs. Tas drīzāk kalpo kā sava veida glābšanas riņķis, nodrošinot ārvalstu augstākās izglītības pieejamību, kad citi augstskolas izdevumu segšanas avoti nav pieejami.

Interesanti, ka tieši tie ārvalstīs studējošie, kas savu ārzemju izglītību finansē, paļaujoties uz Latvijas valsts galvoto aizdevumu studiju izmaksu segšanai ārvalstīs, biežāk pauž pārliecību atgriezties uz pastāvīgu dzīvi Latvijā tuvāko piecu gadu laikā, proti, līdz 2019. gadam. Otra lielākā mājup braucēju grupa ir to studentu vidū, kas izmanto vecāku vai ģimenes finansiālu atbalstu augstskolas apmaksai ārzemēs. Šie rezultāti ļauj formulēt hipotēzi, ka augstākās izglītības finansējuma saistība ar Latviju potenciāli var ietekmēt ārvalstu augstskolu absolventu mājup vērstus migrācijas lēmumus.

Tomēr kopumā pētījuma dati rāda, ka ārvalstu augstskolu studenti pēc studiju beigšanas Latvijā atgriezties nesteidzas. Kā dominējošo iemeslu intervijās visbiežāk viņi min vēlmi gūt starptautisku darba pieredzi savā studiju jomā un izmantot plašākas

profesionālās izaugsmes iespējas, ko piedāvā nodarbinātība ārzemēs (Kaša 2015). Lai gan teju divas trešdaļas Latvijas studentu ārzemēs neredz sevi atgriežamies uz pastāvīgu dzīvi Latvijā līdz 2019. gadam, viena trešdaļa tomēr nav pieņēmusi striktu lēmumu par palikšanu emigrācijā un pieļauj, ka noteiktos apstākļos varētu posties atpakaļ uz Latviju samērā drīz.

Dati rāda, ka Latvijas izcelsmes ārvalstu augstskolu absolventu migrācijas lēmumos – atgriezties Latvijā, palikt savā studiju valstī vai arī doties vēl uz citu ārvalsti uzreiz pēc studiju beigšanas – ārvalstu augstākās izglītības finansējuma avotam nav īpašas nozīmes. Šim mērķim izmantotie finanšu avoti, ar dažiem izņēmumiem, kā, piemēram, ASV valdības stipendijas, neietver nekādas absolventa mājup vērstas migrācijas lēmumiem saistošas prasības. Turklāt, kopumā ņemot, lielākā daļa Latvijas studentu ārzemēs augstāko izglītību iegūst ES valstīs, kur pastāv brīva personu kustība.

Kamēr augstākās izglītības finansējuma avoti tiešā veidā neiespaido ārvalstu augstskolu absolventu migrācijas lēmumus pēc studiju beigšanas, finansējuma pieejamībai un augstākās izglītības izmaksu sasniedzamībai ir svarīga loma, nosakot Latvijas studentu ārzemju studiju valstu izvēli. Studenti no Latvijas visbiežāk izvēlas augstāko izglītību iegūt Lielbritānijā. Tas sasaucas ar globālo anglosakšu valstu dominanci starptautiskajā augstākās izglītības tirgū. Pārējo Eiropas valstu augstskolās studenti no Latvijas ir krietni mazāk pārstāvēti, par spīti zemākām, tas ir, sasniedzamākām augstākās izglītības izmaksām, salīdzinot ar Lielbritāniju. Iemesls izglītības pieejamībai Lielbritānijā, neraugoties uz Eiropā augstāko studiju maksu, ir britu valdības piešķirtais vispārēji pieejamais aizdevums studiju maksas segšanai, kura atmaksa atkarīga no absolventa ienākumu līmeņa. Izņemot Skotiju, kur bakalaura līmeņa studentiem nav studiju maksas, visās pārējās britu augstskolās studenti no ES valstīm var saņemt aizdevumu, kuru jāmaksā tikai tad, ja absolventa ienākumi pārsniedz noteiktu līmeni. Problemātiskāka Latvijas studentiem ir dzīves izdevumu apmaksā studiju laikā, jo britu valdības atbalsts dzīvošanas izdevumu segšanai studentiem no citām ES valstīm nav pieejams. Tas izskaidro, kāpēc salīdzinoši daudzi Latvijas studenti studiju izmaksu segšanai šajā valstī izmanto Latvijas valdības galvoto aizdevumu studentiem ārvalstīs. Tomēr vienlaikus jāatzīst, ka augstākās izglītības izmaksu sasniedzamība jeb dārdzība un ierobežotas iespējas izmantot augstskolas finansēšanai stipendiju rosina Latvijas studentus izvēlēties studijas citās Eiropas valstīs, nevis Lielbritānijā.

Pētījuma dati liecina, ka personīgie un ģimenes līdzekļi var būt pietiekami izglītības pieejamības nodrošināšanai kontinentālajā Eiropā, ņemot vērā lielāku augstākās izglītības valsts finansējuma daļu, jo izmaksas, kas jāsedz studentam, ir sasniedzamākas. Protams, tas, kādus izdevumus studējošā ģimene var apmaksāt no saviem līdzekļiem, ir atkarīgs no tās ekonomiskā nodrošinājuma. Tajā pašā laikā pētījuma dati rāda, ka situācijās, kad ģimenei nav iespējams segt ārvalstīs studējošā izglītības izdevumus arī pieticīgā apmērā, augstākā izglītība ārzemēs tik un tā ir iespējama, saņemot ārvalstu valdību, augstākās izglītības iestāžu un mecenātu finansējumu.

Jāuzsver, ka augstākās izglītības izdevumu un to segšanas iespēju izvērtējums Latvijas studentiem, lemjot par studijām ārvalstīs, ir tikpat būtisks apsvēruma kā iegūstamās izglītības saturs, profesionālās iespējas, vērtīgā dzīves pieredze un iespēja studēt anglicki. Latvijas izcelsmes studentu un absolventu personiskā pieredze, finansējot savu augstāko izglītību ārzemēs, liecina, ka Latvijas augstskolām jākonkurē ar augstākās izglītības iestādēm starptautiski studentu finansējuma ziņā. Pat gadījumos, kad studiju maksa Latvijā ir zemāka nekā pāri robežai, studenta dzīves izdevumu segšanai pie-

ejamais finansējums var būt izšķirošs, kāpēc cilvēks lemj par labu studijām ārzemēs. Pētījuma dati liecina, ka pieaug to ārvalstīs studējošo skaits, kas uz ārzemēm dodas tieši ar mērķi iegūt augstāko izglītību. Šī proporcija ir lielāka augstākajā līmenī studējošo vidū, kas iegūst maģistra un doktora grādu.

Jāsecina, ka stipendiju iespējām un sasniedzamām augstākās izglītības izmaksām ir būtiska loma, veidojot studenta lēmumu par augstskolas studiju valsti. Studiju maksas lielums nenovērš Latvijas studentus no dārgām studiju valstīm, ja ir pieejams finansējums, kas ļauj šīs izmaksas segt. Visbiežāk augstākās izglītības pieejamību ārzemēs nodrošina ārvalstu finansējuma avoti. Ar ārvalstu augstskolas izmaksu segšanu saistīta pienākuma atgriezties pēc studiju beigšanas Latvijā studentiem faktiski nav. Tā ir viņu brīvas gribas izpausme.